

УДК 343.14

М. Г. Щербаковський, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

ІНФОРМАЦІЯ ЯК ПІДСТАВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРЕДМЕТА ТА ОБ'ЄКТІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Розглянуто види правової інформації, до якої належить і експертна інформація. Показано, що однією з підстав визначення та диференціації предмета судових експертиз і об'єктів експертного дослідження є інформація, що отримується в результаті дослідження наданих експерту об'єктів. Сформульовано визначення предмета роду та конкретної судової експертизи.

Ключові слова: судова експертиза, правова інформація, спеціальний і безпосередній об'єкти експертного дослідження, предмет роду та конкретної судової експертизи.

Предмет експертизи як практичної діяльності є однією з найважливіших категорій не тільки теорії судових експертиз для їх диференціації за окремими галузями спеціальних наукових знань, а й процесуального права. У спеціальній літературі поняттю предмета експертизи як практичної діяльності приділена достатня увага, проте авторами він трактується по-різному. Проблемі визначення предмета судової експертизи як практичної діяльності присвячені численні роботи українських і закордонних учених, серед яких Т. В. Авер'янова, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, О. О. Бондаренко, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Ю. Г. Корухов, І. В. Гора, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, В. С. Митричев, Д. Я. Мирський, О. М. Моїсєєв, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, І. В. Пиріг, Г. В. Прохоров-Лукін, О. Р. Россинська, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, В. В. Седнев, Е. Б. Сімакова-Єфремян, І. Я. Фрідман, В. М. Шерстюк, О. Р. Шляхов та ін. Проте питання щодо сутності предмета судової експертизи дотепер залишається дискусійним.

Правниками зміст предмета судової експертизи як практичної діяльності трактується виходячи із філософського поняття «предмет пізнання»; розкривається з позиції теорії доказів; пов'язується із завданнями або питаннями, що ставляться на вирішення експерту; інтерпретується через зв'язок із речовими доказами, тобто конкретними об'єктами, наданими експерту; а також об'єднує сукупність об'єктів досліджень, завдання, які вимагають вирішення, методи та умови дослідження¹. Аналіз визначень предметної галузі судової експертизи, що запропоновані в спеціальній літературі, свідчить про наявність неоднозначних, а часом суперечливих поглядів на суть

¹ Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. С. 57–76.

розглянутого питання. Метою статті є розгляд предмета судових експертиз як практичної діяльності та об'єктів експертного дослідження на підставі інформаційного підходу.

Серед запропонованих у спеціальній літературі визначень предмета судової експертизи найбільш продуктивним нам уявляється розкриття цього поняття через призму категорій теорії інформації. Ми підтримуємо висловлену В. Я. Колдіним і Д. П. Поташнік думку, що загальна структура експертно-криміналістичного аналізу в кримінальному провадженні та доказуванні може бути найбільш повно й чітко науково подана лише з позиції інформаційного підходу¹. Зазначене співвідноситься зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», де судова експертиза визначається як дослідження експертом об'єктів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває в провадженні органів досудового розслідування чи суду².

Як із пізнавальної (гносеологічної), так і доказової (процесуальної) точок зору діяльність експерта спрямована на отримання інформації про злочинну подію з використанням спеціальних знань. Ця інформація є результатом дослідження окремих властивостей наданих на експертизу об'єктів. Розглянемо більш докладно сутність цієї інформації.

У сучасній науці поняття «інформація» (*informatio*) є одним із фундаментальних і в перекладі з латинської означає роз'яснення, уявлення, відомості про предмети, явища й процеси навколишнього світу³. Подібне визначення міститься в ст. 1 Закону України «Про інформацію», під якою розуміються документовані або публічно оголошені відомості про події і явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі⁴. У широкому значенні слово «інформація» розуміється як різноманітні відомості про світ, одержувані матеріальною підсистемою в процесі її взаємодії з навколишнім середовищем⁵. Різноманітні дефініції терміна «інформація» свідчать про багатогранність точок зору на розглядуване поняття. Науковці підкреслюють, що наявність будь-яких відомостей ще не свідчить про їх цінність щодо вивчення якого-небудь питання, зокрема поставленого на вирішення експерту. Справедливо твердження Ю. М. Шерковина, що поки дані не організовані відповідним чином і не використовуються для досягнення певної мети, вони не є інформа-

¹ Колдин В. Я., Поташник Д. П. Информационные основы экспертно-криминалистического анализа. Вестник Моск. ун-та. Серия 11. Право. М., 1999. № 4. С. 15.

² Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *Відом. Верхов. Ради України*. 1994. № 28. Ст. 233 (із змінами, унесеними згідно із законами України станом на 01.01.2017).

³ Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 1998. Т. 2. С. 717.

⁴ Про інформацію: Закон України від 2.10.1992 № 2657-ХІІ. *Відом. Верхов. Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650 (із змінами, внесеними згідно із законами України станом на 01.06.2017).

⁵ Винер Н. Кибернетика и общество. М.: Иностран. лит., 1958. С. 121–136.

цією¹. Як слушно зауважують Р. С. Белкін і А. І. Вінберг, інформація завжди існує не взагалі, а для когось і, як така, виникає тільки з появою її споживача². Тільки корисна частина відомостей про об'єкт дослідження несе в собі інформаційне значення, простіше кажучи є інформацією. Аналіз численних визначень поняття «інформація» дозволяє дійти висновку, що в самому загальному вигляді під інформацією слід розуміти виділену свідомістю дослідника частину відомостей про досліджуваний об'єкт, які сприяють вирішенню конкретного поставленого перед ним завдання.

У галузі права під інформацією розуміють «дані», «відомості», «повідомлення», «знання». Починаючи з 60-х років ХХ ст., розкриття й розслідування злочинів більшість авторів розглядає як процес виявлення, вилучення, накопичення, перероблення й використання інформації³ або як процес, який можна інтерпретувати як систему дій із сприйняття, оброблення, зберігання, передачі та використання інформації⁴. У кримінальному провадженні споживачем інформації є слідчий, прокурор, сторона захисту, суд, а змістом інформації є виключно відомості, що використовуються для цілей і завдань кримінального судочинства.

Незважаючи на те, що поняття «інформація» знайшло широке застосування в правовій літературі, а дослідженню цього феномену присвячено значну кількість наукових робіт, але й досі не вироблено його загальноприйнятого визначення. Зміст інформації неоднозначний, обумовлений галуззю застосування. У наукових джерелах із криміналістики, кримінального процесу, судової експертології поряд з інформацією синонімічно використовуються терміни «дані», «відомості», «факти», «обставини», «фактичні дані»⁵. Крім того, у спеціальній літературі з розслідування злочинів стосовно інформації широко використовуються терміни «правова», «судова», «слідча», «процесуальна», «тактична», «оперативно-розшукова», «криміналістична», «криміналістично значуща», «доказова», «орієнтуюча», «первинна» та ін. Розмаїття понять обумовлено різними методологічними підходами до їх визначення, різним розумінням призначення та змісту гносеологічної природи інформації. Слід погодитися із В. В. Бірюковим, що критеріями відмежування різних видів інформації, яка використовується під час розслідування злочинів, є «походження інформації, знання, засоби, методи та методики, що

¹ Шерковин Ю. Н. Психологические проблемы массовых информационных процессов. М.: Мысль, 1973. С. 122.

² Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. М.: Юрид. лит., 1969. С. 64.

³ Усманов Р. А. Информационные основы предварительного расследования. М.: Юрлитинформ, 2006. С. 4.

⁴ Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. Теория информационных процессов и систем в криминалистике: пособие. М.: МГУ, 1982. С. 36.

⁵ Салтевский М. В. Новый подход в технологии собирания и исследования информационных следов. *Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи*: матеріали наук.-практ. конф. Харків: Харківськ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 28 с.

використовувалися під час пізнання об'єктів і фіксації результатів цього пізнання, а також її цільове призначення»¹.

Аналіз поняття інформації передбачає виокремлення її складових елементів: джерел походження, їх змісту, способів, прийомів і суб'єктів отримання, носіїв, цілі використання. Під час розслідування злочинів використовується правова інформація, яка може бути класифікована за різними підставами. Найбільш загальною підставою диференціації правової інформації є зв'язок відомостей зі вчиненим злочином. На цій підставі будь-яку інформацію можна віднести до *кримінально-релевантної* або *нейтральної*. Під кримінально-релевантною інформацією ми вслід за Н. В. Кручиніною розуміємо самі різні відомості, що мають значення для виявлення ознак злочину і його розслідування, викриття та кримінального переслідування винних осіб і вирішення інших завдань кримінального судочинства². Відповідно нейтральна інформація не містить жодних відомостей, важливих для розслідування злочинів. В аспекті нашого дослідження до кримінально-релевантної інформації належать змістовні дані, отримані за результатами експертного дослідження.

У юридичній літературі розроблені численні класифікації кримінально-релевантної інформації, які в їх цілісному вигляді можуть бути подані системою, що складається з двох частин. Перша – за ознаками самої інформації та її відношення до особливостей і елементів події злочину, що її породжує; друга – за відношенням до ознак системи, що її пізнає, тобто пошуково-пізнавальної кримінально-процесуальної діяльності. У свою чергу, кожна з цих частин розподіляється на окремі групи. В основу цих класифікацій покладені суб'єкти, цілі, завдання, методи, окремі елементи пізнаваного діяння, правові функції, природа відображення, ступінь доступності, доказова значущість і т. ін. При всіх перевагах розглянутих класифікацій кримінально-релевантної інформації, їх авторам не вдалося уникнути деяких недоліків. І головне полягає в тому, що в основній своїй частині висловлені ідеї та сформульовані положення, орієнтовані тільки на процес збирання й реалізації пізнавально значимої інформації в цілях доказування. За межею уваги, отже, залишені проблеми зв'язку кримінально-релевантної інформації з організаційно-тактичною діяльністю слідчого. Тому стосовно викладеного пропонуємо таку класифікацію кримінально-релевантної інформації, пов'язану з предметом нашого дослідження.

Відповідно до вимог закону інформація за способом отримання може бути розподілена на *процесуальну* та *непроцесуальну*³. За значенням у до-

¹ Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. С. 88.

² Кручинина Н. В. Основы криминалистического учения о проверке достоверности уголовно-релевантной информации: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». М., 2003. С. 34.

³ Бедняков Д. И. Непроцесуальная информация и расследование преступлений. М.: Юрид. лит., 1991. С. 66–67.

казуванні можна виділити *доказову* й *орієнтуючу* (організаційно-тактичну) інформацію. Доказовою вважається інформація, яка становить зміст доказів, виступає засобом і слугує цілям доказування, а орієнтуюча інформація надходить із непроцесуальних джерел і доказового значення не має¹. Ми згодні з Е. Д. Лук'янчиковим, який звертає увагу на те, що наведені визначення ґрунтуються на різних підставах, котрі використовуються для класифікації понять². Розподіл інформації на процесуальну та непроцесуальну здійснюється за способом отримання й документування даних відповідно до процесуального закону. Доказовість – властивість інформації підтверджувати або спростовувати існування певного факту, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Тому доказова інформація включає відомості про обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, тобто тих обставин, які входять до предмета доказування (ст. 91 КПК України). Орієнтуюча інформація використовується для організаційно-тактичних цілей у процесі розслідування (висування версій, визначення напрямів розслідування й пошуку злочинця, планування слідчих дій, прогнозування можливої лінії поведінки учасників розслідування та ін.), а також під час дослідження доказів. Доказова чи орієнтуюча інформація може бути отримана як процесуальними, так і непроцесуальними засобами. Очевидно, що доказова інформація, яка є змістом доказів, повинна бути отримана виключно процесуальним шляхом. Однак відомості про обставини, що підлягають доказуванню, можна отримати й непроцесуальним способом із використанням спеціальних знань, наприклад у результаті проведення ревізії. Разом із тим, орієнтуючий характер може мати інформація не тільки непроцесуального, а й процесуального походження, наприклад висновок експерта про вид друкуючого пристрою, із застосуванням якого підроблялися документи. Можливість отримання відомостей, що мають орієнтуюче значення, передбачена в нормативних актах. Так, відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень під час проведення психологічної експертизи передбачена можливість опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа з «метою отримання орієнтувальної інформації» (п. 6.8)³.

Залежно від суб'єктів і методів (засобів) отримання й перевірки кримінально-релевантної інформації вона може бути диференційована на *кримі-*

¹ Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. С. 66–67; Колдин В. Я., Полевой Н. С. Информационные процессы и структуры в криминалистике. М.: Моск. гос. ун-т, 1985. С. 39–40.

² Лук'янчиков Е. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. С. 95.

³ Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень: наказ М-ва юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <http://zakon0.gada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 19.05.2017).

налістичну, експертну та оперативно-розшукову. Криміналістична інформація – це відомості про подію злочину, отримані слідчим, прокурором, судом, захисником у результаті цілеспрямованого пізнання події злочину із застосуванням криміналістичних засобів і методів. Експертна інформація отримується шляхом експертного дослідження наданих судовому експерту об'єктів із використанням спеціальних знань. Оперативно-розшукова інформація отримується специфічними засобами оперативно-розшукової діяльності працівниками оперативних підрозділів. На підставі запропонованої класифікації можна дійти висновку, що інформація, отримана експертом під час дослідження, є кримінально-релевантною або нейтральною, процесуальною, експертною, доказовою або орієнтуючою. У процесі експертного дослідження потенціална інформація, що міститься в об'єкті-носії, перетворюється в актуальну інформацію про конкретні обставини злочину, що підлягають установленню в кримінальному провадженні, тобто відомості про доказові факти: суб'єкта, час, місце, знаряддя та інші обставини.

У теорії судової експертизи запроваджені класифікації об'єктів експертизи за різними підставами: загальний, родовий і конкретний, спеціальний та безпосередній, ідентифікуючий, діагностичний і такий, що ідентифікується та діагностується, кінцевий і проміжний або основний і допоміжний, макро- та мікрооб'єкт та ін.¹ Системний підхід дозволяє розглядати наданий на дослідження матеріальний об'єкт, як цілісне утворення, що має структуру, у якій можуть бути виділені певні підсистеми. Залежно від обсягу та виду властивостей виділяються спеціальний і безпосередній об'єкти експертизи. Відповідно до вирішуваного завдання експерт досліджує в об'єкті як складному цілому ті сторони, частини (елементи системи), які необхідні для вирішення поставленого питання. Експертом аналізуються окремі властивості та ознаки об'єктів². Для розкриття сутності спеціального об'єкта доцільно скористатися запропонованим В. Я. Колдіним поняттям «інформаційного поля» як однорідної групи властивостей, котрі несуть інформацію: а) про об'єкт, що відобразився (ідентифікаційне поле); б) про механізм відображення, процес, сприйняття та ін. (поле слідоутворення); в) про механізм кримінально-релевантної події: крадіжку, убивство та ін. (ситуаційне поле)³.

Оскільки будь-яке матеріальне утворення (предмет, документ, людина та ін.) являє собою систему різноманітних властивостей, то спеціальний об'єкт експертизи є одним з елементів (інформаційним полем) його структури і являє сукупність однорідних властивостей родового об'єкта – носія інформації. Залежно від поставленого завдання й на підставі своїх спеціаль-

¹ Щербаковський М. Г. Гносеологічні та правові підстави класифікації об'єктів судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2010. Вип. 10. С. 177–185.

² Винберг А. И., Мирский Д. Я., Ростов М. Н. Гносеологический, информационный и процессуальный аспекты учения об объекте судебной экспертизы. *Вопросы теории и практики судебных экспертиз*. М.: ВНИИСЭ, 1983. С. 6.

³ Колдин В. Я. Анализ информационных полей как метод декодирования криминалистической информации. *Вестник криминалистики*. М.: Спарк, 2012. Вип. 4(44). С. 11.

них знань експерт виділяє в складі матеріального носія таку систему однорідних властивостей, яка дозволяє встановити доказову або орієнтуючу інформацію про обставини розслідуваної події. Виділення інформаційного поля є інструментом аналізу інформаційної структури наданого експерту конкретного матеріального об'єкта. Чим складнішою є інформаційна структура об'єкта, тим більше значення має виділення й роздільне дослідження відповідних інформаційних полів. Слід підкреслити, що спеціалізація кожного експерта прямо пов'язана з певним інформаційним полем об'єкта роду експертизи. Інформаційні поля включають функціональні (динамічні), сигналетичні (морфологічні, зовнішню будову), субстанціональні (склад, структура субстрату), семантичні (знакові) властивості об'єктів дослідження. Виділення спеціального об'єкта має важливе методологічне значення та слугує критерієм розмежування, класифікації судових експертиз, оскільки спеціальні об'єкти є специфічними для певного роду, виду експертизи¹.

Безпосереднім об'єктом експертного дослідження є частина спеціального об'єкта, яка піддається дослідженню під час проведення конкретного експертного дослідження. Під безпосереднім об'єктом експертизи розуміється та частина властивостей спеціального об'єкта, установлення яких необхідно й достатньо для вирішення завдання, поставленого перед експертом.

Підсумовуючи викладене, на основі наведених визначень предмета й об'єктів експертизи та з урахуванням диференціації предмета й об'єктів експертиз за рівнем загальності на родовий і конкретний можна надати такі визначення. *Предмет роду експертизи* – це доказова чи орієнтуюча інформація, яка може бути отримана на сучасному етапі розвитку судової експертизи дослідженням спеціального об'єкта, котрий є частиною властивостей об'єкта роду експертизи. *Предмет конкретної експертизи* – це доказова чи орієнтуюча інформація, яка може бути отримана дослідженням безпосереднього об'єкта, котрий є частиною властивостей наданого на експертизу конкретного матеріального носія.

ИНФОРМАЦИЯ КАК ОСНОВАНИЕ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРЕДМЕТА И ОБЪЕКТОВ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ

Щербаковский М. Г.

Рассмотрены виды правовой информации, к которой относится и экспертная информация. Показано, что одним из оснований определения и дифференциации предмета судебных экспертиз и объектов экспертного исследования является информация, получаемая в результате исследования представленных эксперту объектов. Даны определения предмета рода и конкретной судебной экспертизы.

Ключевые слова: судебная экспертиза, правовая информация, специальный и непосредственный объекты экспертного исследования, предмет рода и конкретной судебной экспертизы.

¹ Мирский Д. Я. Некоторые теоретические вопросы классификации объектов судебной экспертизы, их свойств и признаков. *Методология судебной экспертизы*. М.: ВНИИСЭ, 1986. С. 55–79.

INFORMATION AS THE BASIS FOR THE DIFFERENTIATION OF THE SUBJECT AND OBJECTS OF FORENSIC EXAMINATIONS

Shcherbakovskiy M. G.

The subject of forensic examination as a practical activity is one of the most important categories of forensic examinations theory. The subject of forensic examination is used to classify forensic examinations. The definition of the subject of forensic examinations through the prism of information theory categories is the most productive. Information is a part of the data about the investigated object which is used to solve a particular task. Legal information is used during investigation of crimes. The author proposes a classification of legal information. Information is divided into criminally relevant and neutral, depending on the relationship of the data to the event of the crime. Information is procedural or non-procedural, depending on the method of receipt in accordance with the procedural law. Information is evidentiary if it presents the content of evidence by itself. Information is orienting when it's used for organizational or tactical purposes. Information is criminalistic, expert or operative-search, depending on the methods and subjects of its receipt. Information, received by the expert during the investigation, is criminally relevant or neutral, procedural, expert, evidentiary or orienting. The data that are received by an expert, become useful information if they help to resolve issues put to a forensic expert. A special object of forensic examination (information field) is the totality of homogeneous properties of the subsumer. The direct object of an expert research is a part of a special object that is subjected to research during a specific expert study. The subject of forensic examination kind is evidentiary and orienting information that can be obtained at the contemporary stage of forensic examination development by researching a special object that is a part of the object properties of forensic examination kind. The subject of particular forensic examination is evidentiary or orienting information, which must be obtained by an investigation of a direct object that is the part of the properties of the particular material carrier submitted for examination.

Keywords: forensic examination, legal information, special and direct objects of forensic research, subject of the kind and particular forensic examination.